

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM
KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI KAR
GAZDÁLKODÁSTANI Ph.D. PROGRAM

HAUSMANN PÉTER

**KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNY ÉS EMBERI TERMÉSZET
A HOMO OECONOMICUS EVOLÚCIÓS MEGKÖZELÍTÉSE**

Ph.D. ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

TÉMAVEZETŐ: Dr. IFJ. ZELLER GYULA

PÉCS, 2007.

1. A kutatás okai és célja, valamint a személyes motivációk.

Disszertációm elkészítésének legfőbb hajtóerejéül az a mintegy másfél évtizedes szkepszis által irányított gondolatalkotási folyamat szolgált, ami tudományunknak az emberről feltett viselkedési jellemzőkkel kapcsolatosan fogalmazódott meg bennem. Ennek lényege az, hogy bár minden társadalomtudomány, így a közgazdaságtudomány is tartalmaz előfeltevéseket az ember természetével, viselkedésével kapcsolatosan, ám a közgazdasági vizsgálatok alapját jelentő gazdasági cselekvések alanya, a homo oeconomicus, „szeplőtelen fogantatása” óta, a róla alkotott előfeltevések miatt a közgazdaságtan szilárd köpiramisa legporhanyósabb részének tekinthető. [Magyari-Beck: 2000, 10]. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a közgazdaságtudomány gazdasági emberének felfogása a kezdetektől fogva állandó és egyre csak gyarapodó kritikák kereszttüzeiben áll. Az összes támadás kiindulópontja az, hogy az ember gazdasági természetét nem lehet a newtoni mechanika oltárára felépített, tértől és időtől függetlenített neoklasszikus emberkép, a homo oeconomicus felfogásán keresztül megérteni [Langlois 1986: 4], hiszen abból épp a valóságos homo aspektus, illetve az oeconomicus elvárt viselkedési feltételei hiányoznak.

De miért is fontos és hasznos a közgazdaságtudomány számára a gazdasági cselekvések átfogó vizsgálata? Az ember valós gazdasági természetének mibenlétét megragadni célzó kutatásnak a közgazdaságtan talán legtöbbször idézett és általánosan elfogadott definíciója szolgáltatja a legkiválóbb indokot és egyben a legmélyebb alapot. Eszerint *„a közgazdaságtan az a tudományág, amelyik az emberek viselkedését tanulmányozza a különféle alternatív felhasználási lehetőségekkel bíró szűkösen rendelkezésre álló eszközök és az elérni kívánt célok összefüggésében.”* [Robbins: 1932, 16]. Az effajta vizsgálódásoknak igazi létjogosultságot azonban sajnálatosan az a tény ad, hogy mi, közgazdászok általában csak a mondat második felére helyezük érdeklődéseink fókuszpontját, elfogadva azokat az emberi viselkedéssel kapcsolatosan megfogalmazott előfeltevéseket, amelyeket a korábbi közgazdasági elméletek is alkalmaztak. A hangsúly az alkalmazáson van, hiszen az ember gazdasági cselekvések mögöttes okainak feltárása igencsak hiányos.

Az elmúlt évtizedekben számos olyan tanulmány látott napvilágot tudományunkon innen és túl, amelyek a közgazdaságtan gazdasági emberének és cselekvéseinek előfeltevései mögött meghúzódó okoknak a felkutatását hiányolják. De Becker [1976] például rámutatott arra is, hogy a társadalomtudományokon belül a modern *„(...) közgazdaságtani szemlélet különös*

erőssége éppen az, hogy az emberi viselkedés széles skáláját fogja át” [Idézi Hámori: 1998, 15], ami az ember gazdasági viselkedésmintáinak alapos körüljárását és a komplex gazdasági viselkedés okainak feltárását már önmagában is indokolná. Mindazonáltal mégsem mai ez a probléma, hiszen már meglehetősen korán – tulajdonképpen Robbins definíciójával egyidejűleg megfogalmazódott az a vélemény, hogy „*a múltban a közgazdasági elmélet előfeltevései világos megfogalmazásának hiányától szenvedett, [mert – H. P.] a közgazdászok az elméletépítésben gyakran megfélekeztek az építmény alapjainak vizsgálatától.* [Coase: 1937, 386].

Nyilvánvaló, hogy a gazdasági viselkedés minden közgazdasági jelenségnek és felépítménynek alapjául szolgál. A közgazdasági gondolkodás és a gazdaságelmélet ugyanakkor mind a mai napig adós maradt a gazdasági viselkedés mögött meghúzódó jelenségek átfogó vizsgálatával. Ezt azért fontos kihangsúlyozni, mert még a mai közgazdasági írások, amelyek axiomatikus előfeltevéssel élnek az ember gazdasági természetével kapcsolatosan, sem tartják szükségszerűnek a feltételezések valódi tartalmának körüljárását. Ez azonban egyúttal azt is jelenti, hogy a közgazdasági megismerés mai fő áramlatában körvonalazódó gondolatok nem szolgáltatnak elég alapot a gazdasági viselkedés jellemzőinek alapos körüljárásához. *Polányi Károly* [1946] egykor igen kemény szavakkal írt erről a problémáról: „*a klasszikus közgazdászok hagyományát, akik a piac törvényét a természeti állapotban élő ember állítólagos hajlamaira próbálták alapozni, felváltotta a „civilizálatlan” emberi kultúrák iránti érdeklődés teljes hiánya azon az alapon, hogy korunk problémáinak megértése szempontjából ez érdektelen.*” [Polányi: 1946: 59].

Mindezzel nincs is igazán baj addig, amíg a valós gazdasági viselkedés mozgatórugói és a homo oeconomicus viselkedési posztulátumai jól összezsengenek. A témában az ezredforduló végére, különböző alternatív kutatási programokban és műhelyekben megsokasodó tanulmányok azonban mind arra hívják fel a figyelmet, hogy a tudományunkban feltett viselkedési sémák és a valóságos viselkedéskomplexum között sokszor hatalmas lehet a diszkrepancia. Ennek az anomáliának a fő oka szerintem az, hogy a gazdasági viselkedés tudományos vizsgálatának – vagy inkább létrehozásának - történeti értéke van, ami azonban igencsak a közgazdasági gondolkodás tudatalattijába süllyedt. Az első feltevésem ezért az, hogy tudományunk – bizonyos történeti determinációknak is köszönhetően – igencsak elhanyagolta és ma is elhanyagolja a gazdasági viselkedés alapvető mozgatórugóinak tanulmányozását, noha a gazdasági cselekvések és döntések alaposabb megértése ezek

ismerete nélkül eleve csak féloldalas lehet. Ugyanakkor e feltevés adja a dolgozat keretét is, hiszen amennyiben sikerül védhető érvekkel azt a kijelentést megalapozni, hogy az emberi viselkedés sok tekintetben alapvetően más, mint amilyennek tudományunk véli, akkor a dolgozatban megerősítést sikerülhet adni arra a feltevésekre is, hogy a közgazdaságtan gazdasági viselkedést érintő megismerési törekvései sokszor nem a valóság, nem a valós gazdasági viselkedés megismerésének irányába mutatnak.

Az előzetes feltevésekből látható, hogy értekezésem alapjául szolgáló kutatásaim alapvető célja az volt, hogy csokorba gyűjtssem azokat a kritikai dimenziókat, amelyek a gazdasági viselkedés komplexebb megközelítését sürgetik, illetve amelyek a közgazdaságtan emberképét realisabb feltevések mentén próbálják újraértelmezni. A gazdasági viselkedés alapvető mozgatórugóinak feltérképezése azonban mélyebb és átfogóbb vizsgálati alapokat és átfogó történeti elemzést igényelt. Ennek oka az, hogy a gazdasági cselekvések alanyának tekintett homo oeconomicus számos tekintetben történelmi termék, így jellemzőinek felkutatása is csak tudománytörténeti kontextusban végezhető el. Kutatásaim ugyanis arra vezettek, hogy a tudományunk emberképével szemben megfogalmazódó kritikai észrevételeket csak akkor tekinthetjük kiindulási alpnak az ember gazdasági viselkedésének és általánosságban az ember természetének alaposabb körüljárásához, ha megértjük a közgazdaságtan megismerési törekvéseinek történeti sajátosságait. A dolgozat ezért hosszasan, bár igen nagy áttételekkel teszi vizsgálatát tárgyává a modern tudomány fejlődési determinációit, egyúttal elhelyezve benne a közgazdasági megismerés fontosabb sarokpontjait és problémáit.

A közgazdaságtan emberképének alapos körüljárása és újragondolása szükségességének magyarázata nyilvánvalóan kijelölte azt a – talán nem naiv – végső célt is, hogy vizsgálódásaim némi adalékul szolgálhassanak a közgazdasági gondolkodás átformálásához, vagy legalábbis színesebbé, komplexebbé tételéhez az új évezred megismerési törekvéseiben. E szándékaimban egy igencsak személyes tényező is motivált. Egyetemi oktatóként, a közgazdasági ismeretek megalapozását célzó tárgyak oktatása során ugyanis ambivalens érzésekkel kell nap mint nap a gazdasági viselkedés lényegi dimenzióit a hallgatókkal megértetnem. Noha az ismertett posztulátumokkal való azonosulás a többség számára nem okoz problémát, a homo oeconomicus végletekig menő feltevéseinek (racionalitásának, hedonizmusának, maximalizálási hajlamának stb.) differencia specifikuma azonban már a hallgatók többségében (is) kételyeket ébreszt. Már-már a tudományunk relevanciáját

febbegető kérdéseik születtek meg bennem azt a meggyőződést, hogy a közgazdaságtan igenis tartsa szükségesnek az ember gazdasági természetének mélyebb, komplexebb tanulmányozását. Hiszen már *Malthus* is azt tartotta, hogy az emberek nagyon is komplex lények [*Hámori: 1998, 16*], ezért mindig tekintettel kellene lennünk a konkrét helyre és időre, amelyben az ember gazdasági viselkedési jellemzői formálódnak.

2. A disszertáció felépítése és módszertana

A disszertáció első fejezetében arra keresek választ, hogy melyek a közgazdaságtannak az ember gazdasági viselkedésével kapcsolatosan megfogalmazott „állítólagos” posztulátumai, és vajon ezek a feltevések mennyire alkalmasak az ember gazdasági természetének kifejezésére és a valóságos gazdasági viselkedés magyarázatára, illetve megértésére. A kutatás elsősorban a homo oeconomicus viselkedési posztulátumait érintő kiigazításokra [*pl. Simon: 1947, ill. 1982, Boulding: 1969*], illetve pszichológiai [*pl. Katona: 1960, Scitovsky: 1976, ill. 1991, Shubik: 1971*], etikai [*pl. Hardin: 1968, Etzioni: 1992, Sen: 1992*], intézményi [*Veblen: 1899, Coase: 1937, 1988*] és kulturális [*Weber: 1982, Polányi: 1946*] dimenziókban történő kitérőkre koncentrált.

A dolgozat egyik alapfeltevése, hogy a homo oeconomicus tudományunk fejlődésének eredménye, így annak fejlődési irányvonalaival által meghatározott. Vagyis ebből a szempontból történeti termék, ezért a hiányosságait feltáró kórrajzát sem lehet másképpen meghatározni, mint annak történetnek a felvázolásával, amit tudományunk járt be megismerési törekvéseiben. Minden társadalomtudományra igaz, hogy egyes fejlődési korszakaik társadalmi igényeitől és intellektuális fejlődésétől függően váltak önálló tudományokká, így az adott korszak problémái és törekvései egyaránt rányomták bélyegüket megismerési sajátosságaikra, és így az emberről alkotott előfeltevéseikre is. Ezt a közgazdaságtan megismerési törekvéseiben azonban különösen igaznak véltem. Éppen ezért mindenekelőtt az a kérdés nyitott utat további vizsgálódásaimnak, hogy milyen történetileg vizsgálható folyamatok generálták olyanná ezt az emberképet a közgazdasági megismerésben, ami olyannyi ellenérzést szült tudományunkon kívül és belül egyaránt. Vizsgálataim eleinte arra vezettek, hogy ez leginkább tudományunk fejlődési sajátosságnak – és bizonyos tekintetben fejlődése megkezdésének - következménye, később pedig azt is látnom kellett, hogy a mi tudományunk számos tekintetben ugyanazt az ösvényt járta végig megismerési törekvéseiben, mint a tudományosság akkori mércéjének minden tekintetben megfelelni kívánó

természettudományi diszciplínák. Mégpedig a tudományos megismerésnek azt a hagyományos útját, amit a *tiszta ész*en alapuló formális logika kartézianus érvényesülése és a *newtoni mechanika sokoldalúsága* jellemez, és amelyek végső céljaként a természet – és így az emberi természet - időben és térben változatlanul igaz, egyetemes törvényeinek keresését jelölhetjük meg.

Mivel e kijelentés igazolását a dolgozat egyik rész céljának és feladatának tekintettem, ezért a második fejezetben nem nélkülözhettem annak – még ha csak vázlatos – bemutatását, hogy a tudományos megismerés milyen hagyományos, az elmúlt évszázad – főleg ötvenes éveitől kezdve – pedig milyen új utakat járt be, kellő hangsúlyt fektetve egyben annak bizonyítására is, hogy a bemutatásra kerülő újabb megközelítések hogyan mosták alá a hagyományos episztemológia amúgy stabilnak tűnő alapjait. A vizsgálat a kartézianus hagyományokon alapuló analitikus tudomány szemlélet megismerési folyamattal szemben megfogalmazott fontosabb teóriákat foglalja keretbe, azokra a metodológiai normákra vonatkoztatott kételyek vagy cáfolatok tömör ismertetésén keresztül, amelyek előírták, hogy miképpen kell egy elméletnek felépülnie, mi a magyarázatuk absztrakt sémája, és mik lehetnek az igazolás szabályai. Hipotézisem az, hogy a tudományos megismerésnek több útja is létezik, ám az egyes utak más és más jelentésbirodalmakat szönek keresztül. Ezért amennyiben más – alternatív – megismerési utakat választunk, a tudományos megismerésben is más-más következtetésre juthatunk. A dolgozat második fejezete ezért arra keres igazolást, hogy tudományos ismereteink nem mindenhatóak, és alternatív megismerési utaknak is helye van a tudományokban.

Az elemzés elméleti-metodológiai keretül szolgál a harmadik fejezetben kifejtendő közgazdasági megismerési folyamat főbb állomásai bemutatásának, másrészt segítséget nyújt annak bizonyításában is, hogy közgazdaságtudomány más – alternatív – utakat is bejárhat, és korábban is bejárhatott volna. Érvelésben ezt a másik utat egy alternatív tudomány szemlélet, nevezetesen a tudományos ismeretek evolúciós megismerési kísérlete jelenti, ami az ember gazdasági viselkedését is komplexebb és valóságosabb vizsgálati keretek közé képes helyezni. A disszertációban végig két alapvetően különböző tudomány szemlélet, és ebből levezetve két különböző emberkép kerül bemutatásra és éles megkülönböztetésre, annak hangsúlyozásával, hogy egyik sem élvezhet prioritást a másikhoz képest.

A harmadik fejezet célja történeti szemléletben bemutatni annak a gondolat-történeti mutációnak a jelentőségét a tudományunkban, amelyik alapjaiban járult hozzá a közgazdasági megismerés kereteinek kijelöléséhez. Az elemzés mögött az a feltevés húzódik meg, hogy tudományunk fejlődésével, formálódásával sok közgazdasági jelenség és probléma egyre tisztábban és egyre nagyobb módszertani megalapozással került tudományos vizsgálat alá, ugyanakkor a módszertanra, a logikai tényezőkre, a modellezésre való koncentráció érezhetően erősödő diszkrpanciát szült a létező és újonnan megjelenő, egyre komplexebbé váló gazdasági folyamatokkal és problémákkal összehasonlítva. Az elemzés célja azoknak megismerési problémáknak a bemutatása is, amelyeken keresztül legitimálni lehet minden olyan törekvést, melyek a mai közgazdasági megismerésnek nyújthatnak alternatívákat. A fejezetben jócskán fellelhető utalások és idézetek azoknak problémáknak a megalapozásául szolgálnak, melyek tudományunk fejlődésének sajátosságait, ellentmondásait emelik ki, és amelyek a tudományos megismerés történelmi-evolúciós szemléletének szükségességét támasztják alá.

A dolgozat negyedik fejezetében a közgazdasági megismerés emberről alkotott feltevéseinek fejlődéstörténete körvonalazódik. Ez a fejezet célként tűzi ki, hogy a klasszikus majd a neoklasszikus közgazdaságtan emberképének formálódását történeti és tudománytörténeti kontextusban kövesse nyomon, bizonyítani próbálva azt, hogy a két emberkép történeti termék, pontosabban két különböző kor két különböző emberképe. Az egyes korok teoretikusainak az emberről alkotott feltevései ugyanis nem választhatóak el azoktól a hatásoktól sem, amelyek mentén a közgazdasági megismerés formálódott. Mindazonáltal a dolgozatnak ez a fejezete még azt is bizonyítani kívánja, hogy tudományunk története mindvégig egy másik diszciplínával, a fizikával kialakított viszonyán keresztül érthető csak meg, és ezért módszertana, metaforikus és analogikus nyelvhasználata is csak annak fejlődésén keresztül értelmezhető. Így tudományunk megismerési próbálkozásait és az emberről alkotott feltevéseit is leginkább a fizikához fűződő viszonyán keresztül lehet sikerrel feltérképezni és megérteni.

Dolgozatomban a tudományos megismerés és a közgazdaságtudomány megismerési folyamatának – hangsúlyozottan vázlatos – felvázolása teremt lehetőséget egy alternatív megismerési út bemutatásának, vagyis annak az evolúciós megközelítésnek a leírására, amelynek logikai alapjai az emberi természettel kapcsolatos korábbi – kartéziánus – felfogás újragondolását támogatják, illetve újragondolásának szükségességét igazolják. Ez a

próbálkozás, mely az ötödik fejezetben került megfogalmazásra, a fizika mellett a XIX. század másik sikertudományának, a biológiának a megismerési útjait, analógiáit és metaforáit veszi alapul ahhoz, hogy a közgazdasági megismerésnek a korábbi fejezetekben felvázolt problémáira válaszul szolgálhasson. Ez a fejezet kiemelten próbálja hangsúlyozni, hogy ennek a – tehát az evolúciós - megismerési próbálkozásnak a létjogosultsága aligha vitatható, hiszen legalább annyira tekinthető a klasszikus közgazdaságtan közelítésmódja és logikája folytatásának, mint a neoklasszikus elmélet. Ezért a közgazdaságtan, valamint emberképének evolúciós közelítése nem valamiféle eretnek gondolat, hanem a modern közgazdaságtannal egyidős megismerési alternatíva.

A hatodik fejezet próbál meg kellő igazolást nyújtani annak a feltevésnek, hogy a neoklasszikus elmélet emberről alkotott feltételezései alapvetően tévesek, vagy legalábbis több tekintetben is megalapozatlanok, és ebből következően jócskán támadhatóak. Ugyanakkor igazolást keres arra is, hogy az evolúciós tudomány- és emberfelfogás a korábbiakban felvetett ellentmondásokra is képes lehet megadni a válaszokat. Ehhez azonban számos más tudomány emberi természetet érintő legújabb megközelítéseinek is helyet kellett adnom a dolgozatban. Ennek oka az, hogy szerintem a tudományunkon belülről aligha lehet megkapni a válaszokat. Gondolatmenetemben olyan „klasszikus” szellemóriások ajánlásait követem, mint például Mill [1877], Marshall [1890], Veblen [1899]. vagy éppen a Nobel-díjas Coase [1988]. Említett nagyjaink három olyan tudományterület szerepét sürgették az ember valós gazdasági természetének felkutatásához, amelyek néhány évtizede újra – és jócskán megújulva - reneszánszukat élik, és amelyek az embernek, mint társadalmi lénynek a természetét és viselkedésének alapvető mozgatórugóit próbálják feltérképezni. A szociobiológia, az evolúciós pszichológia és a (humán)etológia emberi természetre vonatkozó legfontosabb állításai kiválóan alkalmasak arra is, hogy kutatási programjaik a közgazdasági megismerésben is új kutatási irányokat mutassanak, és végső soron a mainstream közgazdaságtan és az evolúciós közgazdasági teóriákat egymáshoz közelítsék, és ezáltal sikeres szintézisüket is megalapozzák. Az utolsó fejezet helyet ad ezeknek a perspektíváknak a felvázolásához is.

A disszertáció gondolat- és tárgyköre, valamint közelítésmódja kijelöli azt a módszertant, amivel az elemzés során operálni lehet. Úgy vélem ugyanis, hogy amikor egy kutató valamely tudomány vizsgált jelenségeinek – a közgazdaságtan esetében a különböző gazdasági jelenségek - előfeltevéseiről próbál kritikai értelmezést adni, akkor mindezt csak a

tudománytörténeti örökség kontextusában végezheti el. Ezért az elemzésemet részben történeti leíró-elemző-feltáró, részben pedig kritikai-értelmező próbálkozásnak tekintem. Az első szemlélet célja, hogy elsősorban hermeneutikai közelítéssel megpróbáljam kideríteni, vajon mit gondoltak vagy mondtak, írtak a modern közgazdaságtan egyes korszakának képviselői az ember gazdasági motívumai és cselekvéseit illetően, körvonalazva egyben azt is, hogy milyen problémát kívántak, illetve tudtak felvetéseikkel megoldani. Ugyanakkor az elemzés egyszerre két irányban is ki próbál szakadni a szigorú történeti kontextusból: részben a mai tudásunk birtokából próbálok visszanézni a múlt „tévelygéseire”, másfelől azonban épp azon leszek, hogy a múlt vizsgálata segítsen hozzá a mai bizonyosságaink megkérdőjelezéséhez. Az elemzés másik, kritikai-értelmező szemlélete azt az egész dolgozaton végigfutó alapfeltevésemet próbálja igazolni, hogy a közgazdaságtan kialakuló módszertana számos értelemben képes megoldani tudományos vizsgálataink elméleti problémáit, de mesterséges modellnyelve sokszor alkalmatlan arra, hogy kezelje az emberről és az ember valós gazdasági viselkedéséről alkotott ismereteink gyarapodásának problémáit.

3. A disszertáció legfontosabb tézisei és következtetései.

E tézisfüzet műfaji és terjedelmi korlátok miatt sem alkalmas arra, hogy a disszertáció egészének feltevérendszerét bemutassa. Hiszen a dolgozat nagyon komplex és szerteágazó ismeretanyagot ölel fel azáltal, hogy tudományunk megismerési jellemzőit próbálja összekötni emberképe mibenlétének vizsgálatával. Ráadásul teszi mindezt egy alternatív tudomány szemléletnek, az evolúciós megismerésnek, valamint az evolúciós interpretációjú emberkép különböző megközelítéseinek párhuzamba állításával. Ezért a fentebb ismertetett logikai vázát megtartva csak a legfontosabb kérdéskörök mentén igyekszem rendszerezni azokat a tudnivalókat, melyek a munka jellegének megismerését, illetve annak értékelését lehetővé teszik.

A disszertáció egyik alapfeltevése, hogy tudományunk ugyan pozitivista szemléletben, a tudományosság és tárgyyszerűség igényével lép fel, amikor pusztán a gazdasági jelenségek leírását tűzi ki célul, ám valójában normatív modellekben gondolkodik akkor, amikor abból indul ki, hogy hogyan kell(ene) az embereknek viselkedni tudományunk megismerési

céljainak elérése érdekében, és hogyan lehet ezeknek a viselkedéseknek a feltételeit a legcélszerűbben megteremteni. Feltevésem a következő fő hipotézist implicálja.

1. főtézis *A közgazdaságtudomány emberképe olyan konstrukció, amelynek a tudományosság összes mércéjén megfelelni kívánó tudományos megismerés igényli, és nem pedig olyan, amilyen a gazdasági ember valójában.*

A tézis néhány alapvető kérdés megválaszolását is sürgeti:

- Meddig mehet el egy tudomány az emberi cselekvések vizsgálatában?
- Hogyan (vajon analitikus vagy szintetikus módon) tekint a közgazdaságtan az ember gazdasági viselkedésére?
- Mi az ember gazdasági viselkedésével kapcsolatosan megfogalmazott feltevések szerepe az elméletépítésben?
- Vajon létezik-e a „gazdasági ember”, vagy minden gazdasági cselekvés csak társadalmi, kulturális kontextusban, illetve morális és lelki aspektusok mentén töltődik fel értelemmel és tartalommal?

A vizsgálat legfontosabb megállapításai – mintegy altézisek gyanánt - az alábbiakban foglalható össze:

- 1) Minden tudomány az embert csak egy bizonyos szempontból képes – és főleg hajlandó – tanulmányozni. Így a közgazdaságtudomány is csak részleteket képes kihasítani az amúgy oszthatatlan emberi természetből, beszűkítve és torzítva ezzel azt az emberképet, ami a tudományos megismerés alapját jelenti. E kényszerű redukcionizmus mellett azonban a humán tudományok megismerési törekvéseit tovább nehezíti az emberi viselkedés és az annak keretét megszabó emberi társadalom, kultúra, gazdaság megközelítésének és értelmezésének nehézsége is. Mindez azt jelenti, hogy vannak ugyan részleges ismereteink, de ezeket nem tekinthetjük alkalmasnak semmilyen vitathatatlan elmélet megalkotására, sem azok verifikálására. A hiányzó ismereteinket ezért kénytelenek vagyunk feltételezésekkel pótolni.

- 2) A feltevések szerepéről ellentétes felfogások kutathatók fel a szakirodalomban. A még talán ma is uralkodó, *pozitivistá felfogás* szerint a feltevéseknek nincs jelentősége egy elmélet megítélése szempontjából, ezért azok mélyebb körüljárása fölösleges feladatnak tűnik egy tudomány megismerési folyamatában. E tekintetben érdemes *Friedman* közismert tanulmányának idevágó gondolatait citálni: „egy elmélet feltevéseivel kapcsolatban nem az a helyes kérdés, hogy vajon leírásukban valóságűek-e, mert sohasem azok, hanem inkább azt kell kérdezni, hogy vajon a kitűzött cél szempontjából a valóság jó közelítésének tekinthető-e.” [*Friedman: 1953, 27*]. A másik megközelítés szerint viszont a feltevések realizmusa arra kényszeríthet minket, hogy a „létező” és ne csak egy „konstruált” – a kutatási céljainknak megfelelő - világot vizsgáljunk meg. *Herbert Simon* például ezt a megközelítést képviseli, amikor arra hívja fel a figyelmet, hogy minden elmélet prediktív ereje csak annak a környezetnek a karakterizációjában rejlik, amelyben az előre jelzett viselkedés lejátszódik. [*Simon: 1982, 26-27*]. Ha azonban a következtetések érvényességét a konstruált világon túl – a valóságban - is keresni kívánjuk, akkor az elméletek feltevéseinek tanulmányozására is figyelmet kell fordítani. *Marcuse* szerint pedig mindenféle tudományos gondolkodás csak akkor kerülhet egy síkra a valósággal, ha képessé válik túllépni azokon a fogalmi kereteken, amelyek tisztán axiomatikusak, vagy amelyek egybevágóan a feltételezett viselkedés-univerzummal. [*Marcuse: 1964, 192*].
- 3) A disszertáció számos ismertebb és kevésbé hivatkozott szerző kritikai töltetű gondolatának megidézésén keresztül jut el arra a következtetésre, hogy a gazdasági jelenségek többségében aligha az alaposan és logikusan mérlegelni tudó homo oeconomicus vezérli cselekedeteinket. Éppen ezért a pusztán ész logikáján alapuló közgazdasági megismerés mellett más megismerési utakon is szükséges alaposabban megvizsgálni azokat a motivációkat, amelyek a gazdasági szereplők viselkedését és döntéseit meghatározzák. Ez a megismerési próbálkozás a disszertáció érvelései alapján a tudományos megismerés evolucionista útja, valamint a gazdasági ember, a *homo oeconomicus evolucionista interpretálása* lehet. Az evolúcióelmélet ugyanis – a disszertáció bizonyítani próbálja – képes lehet bekapcsolni az egyén mellett a csoport jelentőségét, az önérdek mellé az altruizmus és moralitás kérdését, valamint a világ megismerhetőségének hite helyett a tanulás és kultúraalkotás képességét a közgazdasági – és általában véve a tudományos - megismerés folyamatába.

- 4) A disszertációban az elemzés rávilágít arra is, hogy ma már inkább csak mítosz, hogy a tudomány szigorú logikai szabályok konzekvens betartásával szerezhethet ismereteket egy objektíven változtathatatlan világról, amelyben az ember természet is csak az örök, természet adta jellemzőinek logikai posztulátumaival szerepelhet. Hiszen a tudomány önnön fejlődésével nem csak vizsgálja, hanem teremti is azt a világot, amelyet vizsgálat alá helyez. *Boulding* szerint a társadalomtudományokra különösen igaz, hogy ami megtudható, azt maga a megismerő állítja elő, és ezért az előrejelzései is úgy válhatnak be a társadalmi rendszerekben, ha tudatosan létrehozza azokat a feltételeket, amelyek között beigazolódnak az előrejelzések. [*Boulding: 1969, 69*]. A disszertáció ezért jócskán keres igazolást arra, hogy a közgazdaságtan is ezt az utat járja, amikor nem a valódi gazdasági-társadalmi emberrel számol, hanem saját – történetileg formálódó megismerési - rendszerének mesterséges emberével.

E logika és annak igazolási kísérlete vezet el a dolgozat második fő hipotéziséhez.

2. főtézis *A közgazdaságtudomány emberképe, a homo oeconomicus olyan történeti konstrukció, amelynek felfogása a pozitív tudomány és az analitikus tudomány szemlélet fejlődésével együtt formálódott, és egyúttal annak keretei között konzerválódott.*

A feltevés újabb kérdések megválaszolását implikálja:

- Vajon egy tudományos szemlélet és módszer kijelölheti-e, hogy mit tehetünk fel a megismerés tárgyáról (és így ember gazdasági viselkedéséről)?
- Vajon a tudományos elméletek érvényessége függhet-e az ismeretek tartalmától, illetve azok történelmi, társadalmi-kulturális aspektusaitól.
- Vajon a tudományos elméletek racionális megítélhetőségét lehetővé tevő eljárások és kritériumok elválaszthatók-e a megítélendő elméletek történetileg változó tartalmától?
- Vajon az alternatív tudomány szemléleteknek van-e helye a tudományos megismerésben?
- Vajon a különféle tudományok számára milyen a tipikus ember, és a közgazdaságtan számára milyen jellemzőkkel ragadható meg a tipikus gazdasági viselkedés?

A feltevés egy mélyebb vizsgálatot követelt az elmúlt száz év ismeretelméleti folyamataiban. Ez az elemzés ugyanakkor más szempontból sem hiábavaló, hiszen a modern tudomány belső szerkezetéről alkotott alapelvek, illetve azok formálódásai az egyes szaktudományok, és így a közgazdaságtudomány tekintetében is meghatározó jelentőséggel bírnak. Ezért a tudományos megismerés főbb irányvonalainak bemutatása – mint egyfajta elméleti alapvetés - egyben annak létjogosultságát is próbálja alátámasztani, hogy bármely tudomány mainstream felfogása mellett a felmerülő alternatív megközelítéseknek helye lehet (és van) a tudományos megismerésben.

Az elemzés logikai rendben és tézisszerűen a következő fontosabb megállapításokat eredményezte:

- 1) Az 1950-es évek elejéig az analitikus tudományszemlélet volt uralkodó, melynek legfontosabb kritériuma, hogy a tudományos elméletek érvényessége nem függhet sem az ismeretek tartalmától, sem pedig azok történelmi, társadalmi-kulturális aspektusaitól. Mindez azt is jelenti, hogy az analitikus gondolkodás a tudományos megismerés pszichológiai, szociológiai, történelmi-kulturális aspektusaival érdemben nem foglalkozhat, és minden tudományos elemzés pusztán a logikai analízisre korlátozódhat. Ez a felfogás tehát még az elvi lehetőségétől is megfosztja azoknak a társadalomtudományoknak a művelőit, amelyek kulturális determinációkra vagy olyan motivációkra próbálnák visszavezetni a társadalmi jelenségeket, amelyek egyéni vagy társadalomlélektani összefüggéseken alapulnak, és így logikai úton aligha levezethetőek. Ezért ezeket a közelítéseket analitikus és pozitív szemléletben nem is lehet másnak tekinteni, mint nem jól megalapozott vélekedésnek, pusztán metafizikának, vagyis olyan hiedelemnek, amely csupán szubjektív érvényességgel rendelkezik. Nem lehet vitás, hogy ez a felfogás a gazdasági cselekvések alanyának, a homo oeconomicusnak a feltevéseire is rányomta a bélyegét a gazdasági jelenségek vizsgálatában.
- 2) Az elmúlt század második felétől számos olyan bírálat látott napvilágot, amelyek a tudományos megismerés fentebb említett befolyásoló tényezőit hangsúlyozza. A vizsgálat alá vont „alternatív” megközelítések mind abból indulnak ki, hogy a tudományos elméletek racionális megítélhetőségét lehetővé tevő eljárások és kritériumok egyrészt nem választhatók el a megítélendő elméletek történetileg változó tartalmától („elméletfüggők”), másrészt és általánosabban, hogy bizonyító, illetve igazoló erejük

mindig feltételezi meghatározott, ténylegesen adott társadalmi és kulturális kontextusok meglétét. [Márkus: 1992, 27-28.]

- 3) A tértől és időtől függetlenül szemlélt gazdasági cselekvések alanyának, a szeplőtelen fogantatású homo oeconomicusnak a kritikai megközelítéséhez kiváló támpontot nyújtanak a disszertációban jócskán felvonultatott modern és meghatározó jelentőségű episztemológiai felfogások [pl. Polányi: 1958, Kuhn: 1969, 1977, Lakatos, 1997, Feyerabend: 1970, Bloor: 1976, Barnes – Hesse: 1999, Hacking: [1985], (1999)], amelyek – ugyan más-más módon – a tudományos megismerésnek a társadalmi, kulturális és történeti kontextusait emelik ki. A megközelítések ugyanakkor előrevetítik a tudomány racionalizmusának történeti-kulturális dimenziójával számoló újraértelmezését is.

- 4) Az alternatív tudomány szemlélet egyik meghatározó szeletét jelenti az az evolúciós ismeretelmélet, amely az embert és az emberi tudást egy biológiai és szocio-kulturális evolúció termékének tekinti, és így az evolúciót is egy olyan tudásfolyamattal azonosítja, amely a tudásnövekmények természetes szelekciójának eredménye. E felfogás szerint tehát a természetes szelekció paradigmáját általánosítani lehet más megismerő tevékenységekre is, így például a gondolkodásra, a tanulásra és a tudományra is. [Campbell: 1974, 413]. A hatvanas évek végétől [Toulmin: 1967 ill. 1974; Popper: 1972 ill. 1976], a *neodarwinizmus* újabb eredményeinek publikálásával egyidejűleg jelennek meg az evolúciós ismeretelmélet mértékadó munkái, amelyek mind egy olyan *történeti szemlélet* alkalmazásának létjogosultságát hirdetik [Prigogine, 1989], amelyben a tudományos megismerés nem szolgálhat korlátlan és pontos predikciókat a változásokkal terhelt világ jövőbeli állapotára vonatkozóan. Ebben a kontextusban ugyanakkor maga a megismerő sem lehet külső szemlélője a világnak, hiszen annak *inherens* részének tekinthető, és mint ilyen maga is állandó változásnak van kitéve. [Prigogine-Stengers: 1985]. Mindez azt is jelenti, hogy *a tudományos megismerések alternatíváinak, valamint az azok folyamatában keletkező elméletek egyikének sincs a priori érvényessége*, egyik sem rendelkezhet a kinyilatkoztatott igazság vagy az analitikus dedukció státusával, mivel *azok csak a természetes kiválasztódás mechanizmusával, vagyis egy válogató, selejtező folyamat eredményeként nyerhetnek legitimitást.*

- 5) *az evolúció gondolkörét* sokáig – nagyjából a hetvenes évek elejéig – *úgy is értelmezték, hogy az magyarázó erő lehet a történelmi fejlődés, az emberi tudás, a*

társadalmi haladás egyetemleges irányának [Gellner 1964, 1981, Elias 1999]; vagyis az evolúció eszméje annak a teleologikus történelem-személetnek az eszmei alátámasztását is nyújtotta, amely az egyetemes emberi haladásba vetett optimista hittel és progresszív gondolkodásmódjával szabott utat különböző megismerési próbálkozásoknak. Ebben az értelemben tehát *az evolúciós gondolkodás és megismerés az emberiség történelmének egyetemességét, a történelem szabályszerű, előre, azaz a kevésbé fejlettől a fejlettebb felé mutató irányát hangsúlyozza*, egyben módszertani alapul is szolgálva egyfelől annak a törekvésnek, hogy ez az irány megismerhető, másfelől annak kíváncságnak, hogy a fellelt szabályosságokból tanulságok és teendők következnek.

- 6) Az evolúciós gondolkodás a hetvenes évektől kezd új irányok mentén körvonalazódni, elsősorban abban a tekintetben, hogy *a társadalom és kultúra magyarázatában a fokozott komplexitást és szelektivitást próbálja megragadni*, hangsúlyozva, hogy ezt a folyamatot *véletlenek is generálják* [Luhmann: 1992], és így a töretlen előrehaladás mellett vagy helyett azt törések, megakadások, visszafordulások [Geertz: 1963, Tilly: 1983] és mutációk is jellemzik. Az evolúciónak tehát nincs egységes hordozója, ezért a történelmi szemléletet csak annak tudatában lehet alkalmazni, hogy *a gazdasági, társadalmi vagy rendszerek, intézmények útja és az emberi cselekvések sem vezethetők le általános érvényű fejlődéstörvényekből.*
- 7) Az emberi természet és viselkedés jellemzőinek megismerési folyamataiban szintén megtalálható az a kettősség, ami a hagyományos episztemológia és a kuhni forradalommal utat nyitó újabb megismerési módozatok korábban említett ütközési pontjait meghatározza. Arról van tehát szó, hogy a két különböző megismerési út mögött az egyes társadalomtudományokban olyan két különböző emberkép húzódik meg, amelyek a tudományos gondolkodás egyes stílusaival, alternatív kutatási programjaival állnak összhangban.
- 8) Az emberi természet és viselkedés tanulmányozásának *egyik módja* a platonikus hagyományokra felépített *newtoni-kartézianus megközelítésen* alapul, amelynek szigorú követelménye, hogy az *embert a fizikai tudományok mintájára analitikus szemléletben és természettudományos módszerekkel kell tanulmányozni*, mivel minden szerves élet, és így az emberi test is szigorú – és örök - természeti törvényeknek engedelmeskedik. Ez a megközelítés, amelynek amúgy szélsőséges értelmezése a *Descartes-Lametrie*

„*embergép*” fantazmagóriája, tehát analóg a *hagyományos nyugati episztemológia* alapfeltevéseire felépülő megismerési sajátosságokkal, és azokon belül is elsősorban azzal a – mint többen is rámutattak [Kelemen: 1977, Altrichter: 1993, Pléh: 1999, Sperber: 2000], pozitivista és empirista megközelítésben is egyaránt kizárólagosnak tekintett – *individualista* felfogással, amely szerint:

- van örök emberi természet,
- ez az egyén szintjén tanulmányozható,
- a társadalom gyakorlatával és babonáival eltorzítja ezt, és ezért megakadályozza a megismerést.

9) Az individualista megközelítés jellemzője, hogy *kizárja a vizsgálható területek közül azokat a jelenségeket, amelyek meghatározott történelmi, társadalmi és kulturális körülményektől függenek*, olyan kérdések felvetésére törekedve, amelyekre a válaszok, illetve azok megadásának módszerei *racionálisak és univerzálisak* lehetnek. Ebben a megközelítésben tehát az ember környezete nem más, mint semleges elemek tárháza, tulajdonképpen az emberi felhasználás célját szolgáló energiaraktár. Ezért a környezet értékét kizárólag az ember számára való hasznossága adja.

10) Az emberi természet *másik* megismerési lehetősége elveti a természettudományos megközelítés egyedüli alkalmazási lehetőségét, és helyette a nyelv, a mítoszok és rítusok, a kulturális hagyományok *történeti elemzésének* alkalmazását tartja célravezetőnek. E felfogás alapvető mozzanatai *Pinker* [1997] alapján úgy sűríthető össze, hogy

- az ember, az emberi elme (biológiai) korátok nélküli általános tanulógepezetnek tekinthető,
- az emberi kultúrák ugyanakkor jelentősen és gyökeresen eltérhetnek egymástól,
- ez az eltérés alakítja az egyéni lelki-szellemi építményének szerveződéseit is.

11) A kétféle megközelítés mögött a különbség úgy is megfogalmazható, hogy amíg az első a megismerés alapját, az emberi természetet és az emberi elmét helytől és időtől függetlennek, azaz működését illetően textus- és tartalomfüggetlennek tartja, addig a másik interpretáció szerint *az ember, az emberi elme működése és fejlődése kultúránként*

változó, és a szocializáció függvénye, ráadásul a kulturális változások által is befolyásolt, megértése pedig csak az egyén és környezetének kapcsolatán, illetve a környezeti változások és az ahhoz való adaptálódási siker összefüggésrendszerén keresztül sikerülhet.

- 12) Az emberi természet megismerési sajátosságait kutató evolúciós megközelítések a két álláspont között fogalmazódnak meg, tisztázni próbálva a két megközelítés ütközési pontjain feszülő természet-környezet dichotómiát. Eszerint a megismerés terén a kultúra nem lehet független változó, ám egyedüli függő változó sem, hiszen a kultúra és az emberi elme folyamatos kölcsönhatásban alakítják egymást. Mindez azonban azt is jelenti, hogy az emberi természet tudományos megismerése mindig társadalmi-kulturális természetű, ugyanakkor a tudás az emberben nem egyszerűen valami azonosíthatatlan társadalmi instrukció révén alakul ki, hanem közössége tagjaival folytatott állandó interakciókon keresztül formálódik. Az emberi viselkedés evolúciós interpretációjában tehát az emberi természet különböző típusú és eredetű ható okok komplex eredményének tekinthető, így az emberi viselkedés – és a gazdasági cselekvés - megértéséhez a lehető legtöbb magyarázó ok felkutatására kell vállalkozni.

A vázolt logika és annak igazolási kísérlete vezet el a dolgozat második fő hipotéziséhez.

3. tézis *A közgazdaságtudomány fejlődési determinációinál fogva jelenlegi szemléletében és módszertanában alkalmatlan a gazdasági cselekvések magyarázó okainak komplex és evolutív vizsgálatára.*

A vizsgálataimhoz a következő kérdésekre keresek választ:

- Melyek a közgazdaság megismerés fejlődésének legfontosabb metodológiai sajátosságai és vitapontjai?
- Milyen következményekkel volt a fejlődéssel változó alkalmazott módszertan az ember gazdasági viselkedésére vonatkozó feltevésekre?
- Vajon milyen viszony van az egyes korszakok formális modelljei és a valóságos gazdasági viselkedés között?

A tézis igazolásához mindvégig feltettem, hogy a különböző fejlődési korszakok tudományos megismerésének tárgyára, céljára, eredményére, módszerére és alkalmazott normáira vonatkozó állásfoglalások *történeti termékek*, ezért azokat legalaposabban maga a *tudomány története* igazolja. Ez ugyanis azt mutatja, hogy az egyes elméletek milyen problémára kerestek választ, és ebből a szempontból hogyan vált az adott korszak tudományos megismerői által elfogadottá, ugyanakkor a tapasztalatok által megerősíthetővé vagy éppen megcáfolhatóvá. Ahogy a Nobel-díjas *Stigler* fogalmaz, „*a tudománytörténet információt kínál a tudományok viselkedésének vizsgálatához.*” [Stigler: 1982, 112.]. Ezért a tézis igazolásához a közgazdaságtudomány történeti fejlődésének vázlatos bemutatásán keresztül azt rekonstruáltam, hogy *az egyes korszakokban a metodológiai viták milyen aspektusai kerültek felszínre*, választ keresve egyben arra, hogy a különböző elméleti irányzatok meghatározó teoretikusai milyen céllal próbálták meg a gazdasági jelenségeket megközelíteni, és ebben milyen szerepet kaptak a gazdasági jelenségeket alakító vagy éppen elszenvedő gazdasági szereplők viselkedésére vonatkozó előfeltevések. A történeti-feltáró elemzésben négy fejlődési korszakot azonosítottam, amelyekben kizárólag a közgazdaságtan - gazdasági viselkedés vizsgálatának mikéntjét is determináló - metodológiai sajátosságainak bemutatására koncentráltam. Úgy vélem azonban, hogy a közgazdasági gondolkodás fejlődésének történelmi szemléletű tanulmányozása abból a szempontból sem lehet lényegtelen a disszertáció témakörét illetően, hogy *a korábbi korszakok meghatározó gondolatainak keresztül azok inherens evolúciós természete is megragadhatóvá válik*, hiszen aligha feltételezhető, hogy a korábbi közgazdasági gondolatok egy adott problémakört érintő első vagy éppen végső formációi lennének.

E tézisfüzet alighanem alkalmatlan arra, hogy a tézis igazolásának teljes tudománytörténeti momentumát és az igazolásokból levonható következtetéseket bemutassa. Ezért most csak kizárólag – és vázaltszerűen - azok a metodológiai irányok és vitapontok kerülnek megemlítésre az egyes fejlődési szakaszok tekintetében, amelyek a gazdasági viselkedés feltételrendszerét is meghatározták.

1) Tudományunk teoretikusainak könyvei, tanulmányai, levelezései mind arról tanúskodnak, hogy azt az „*elméleti tisztaságot*” kívánták megcélozni, amit a természettudományoknak akkorra már kellően – és irigylésre méltóan - sikerült megalapozniuk. Ezért az egyik fő cél a tudományosság kritériumainak való megfelelés volt, olyan törekvéseket erősítve meg ezzel a gazdasági jelenségek vizsgálatánál, melyek

mindinkább az egzaktálhatóság és modellezhetőség irányába mutattak. E redukcionista célkitűzéseket pedig egyre inkább a matematikai eszköztár és a fizikai analógiák vagy metaforák átvétele alapozta, illetve erősítette meg [Mirowski: 1984], jól illeszkedve ahhoz a mechanikus világszemlélethez és a pozitivista tudományfelfogáshoz is, ami a modern tudományt megteremtő kartézianus-newtoniánus törekvések mentén kristályosodott ki és vált dominánssá. Persze a közgazdaságtan fejlődésének ez a szakasza jóval összetettebb, mintsem azt az objektívnek és tudományosnak tekintett fizikai természetleírás módszereinek és fogalmainak utánzására lehessen egyszerűsíteni, de az kétségtelen tény, hogy az *Oeconomia Politica* neoklasszikus paradigmába menő átmenetének egyik meghatározó mozzanatának tekinthető.

- 2) A folyamat meghatározó eleme és első állomása *Walras* és *Jevons* munkássága, illetve törekvéseik az *Oeconomia Politica* matematikai módszerekkel való „megtisztítására”, az „*Économie Politique Pure*”, majd később csak „*Oeconomia Pure*”, vagyis a „*tiszta gazdaságtan*” megalkotására. A logikai szigor és azt megalapozó matematikai eszköztár alkalmazására tett kísérletek végső álláspontját a XIX. század végére *Jevons* képviseli, aki szerint a közgazdaságtan jövője egyértelműen az alkalmazott módszeren múlik, és amennyiben a közgazdaságtan egyáltalán tudomány lesz, akkor annak matematikának kell lennie. Ugyanakkor például *Schumpeter* kiemeli, hogy *Walras* egyensúlyi rendszere leginkább az, amely kiállja az összehasonlítást az elméleti fizika teljesítményeivel. [Schumpeter: [1954] (1997), 827]. A folyamat másik eredményének – vagy inkább következményének – tekinthető, hogy az *Oeconomia Politica*, mint az *emberi cselekvés gazdasági aspektusainak tudománya* a XIX. század végére átformálódott a *racionális emberi cselekvés általános érvényű, egzakt és deduktív megközelítésű tudományára*.
- 3) A metodológiai törésvonalak mentén és a tudományosság standard mércéjének tekintett *kvantifikáció mellett síkra szálló közgazdasági gondolkodók* törekvéseinek hatására, a metodológiai viták 2. fordulójában, az 1930-as években kezdenek elkülönülni a neoklasszikus elméletben azok a közgazdasági elemzések, amelyek *formális-axiomatikus szemléletet* és a *deduktív logikát* képviselve tesznek kísérletet a *kvantitatív közgazdaságtan* önálló létjogosultságának megalapozására. A folyamat egyik meghatározó eredménye egy markán elmozdulás, „*a reáltudomány felől a tiszta, formális tudomány irányába, módszertani szempontból pedig a klasszikus fizika matematikájától (a lokális analízistől) a modern, globális, konvex analízis irányába*.”

- 4) Az axiomatikus és deduktív logikára felépülő formális-logikai közgazdasági megismerés és a neoklasszikus emberkép kritikáját fogalmazza meg például *Hutchison* [1938], aki szerint a tudományos megismerést az *empirikusan tesztelhető* előfeltevésekre és következtetésekre kellene korlátozni, kiemelve azt, hogy *a közgazdasági megismerést mindig a valóságos tények feltárásával, nem pedig az a priori feltevések megfogalmazásával kell megkezdeni.* [Nagy: 1997, 44-45.]. Míg Keynes azzal érvel, hogy *(...) a klasszikus¹ elmélet posztulátumai nem általánosságban, hanem csak egy különleges helyzetre alkalmazhatók, (...) mi több, a klasszikus elmélet feltételezte különös eset jellemzői történetesen nem is állnak fenn a mi jelenlegi társadalmi gazdaságunkban; ezért tanításai félrevezetőek, és vészes következményekkel járnak, ha megkíséreljük a tapasztalat tényeire alkalmazni őket.* [Keynes: [1936], 1965, 21.].
- 5) A metodológiai viták harmadik fordulója a második világháború után, a forradalmi változásoktól mentes – mondhatni egyenletes - gazdasági fejlődés biztosította környezetben körvonalazódott. Ezek a különösen kedvező feltételek az összes tudomány kutatási programjában éreztette a hatását, hiszen a társadalomtudományok művelői számára is világosnak látszott, hogy komoly kutatási támogatásokat és eredményeket akkor érhetnek el, ha sikerül megfelelniük a kor tudományosság mércéjének megszabott hagyományos episztemológiai követelményeknek, vagyis a természettudományok megismerési szemlélete, logikája és módszere által kijelölt szabályoknak. A folyamat látható eredménye az lett, hogy a tudományok többségében megjelent egy régi-új csodafegyver, a matematika. Így *eddig nem tapasztalható méretekben és sebességgel költözött be a folyamatosan fejlődő matematikai apparátus* a különböző közgazdasági iskolákba, sokszor *szinte kizárólagos módszertani eszközét* jelentve a gazdasági jelenségek vizsgálatnak. Az ötvenes évek elején tulajdonképpen kialakult egy modern formát öltő *neowalrasiánus kutatási program*, amely megszilárdította a neoklasszikus matematikai közgazdaságtan „kemény magját.”

¹ A klasszikus szó alatt Keynes valójában a neoklasszikus elméletet érti, és e szó használatát igen egyszerű okkal magyarázza: „Megszoktam – bár ez talán önkényeskedésnek tűnhet -, hogy a „klasszikus iskolához” soroljam Ricardo követőit is, vagyis azokat, akik elfogadták és tökéletesítették a ricardiánus közgazdasági elméletet, tehát (például) J. S. Millt, Marshallt, Edgeworth-t és Pigou-t.” Lásd: Keynes ([1936], 1965, 21)

6) Az ekkortól felerősödő módszertani viták egyik központi kérdésköre a *formális modell és a valóság viszonyának* tisztázásában fogalmazódik meg. A viták² számos megoldandó kérdést vetnek fel:

- a közgazdasági megismerés vajon olyan elméletekben ölthet csak testet, amely az egzaktan megfogalmazott, egymásnak nem ellentmondó feltevésekből logikailag és deduktíve levezethető, és így egy elmélet csak azáltal minősíthető, hogy logikailag mennyire tekinthető ellentmondásmentesnek?
- a tudományos megismerő akkor jár el helyesen, ha olyan elméleteket tud megalkotni, amelynek meggyőző a prediktív ereje, még akkor is, ha az elmélet érvényessége szempontjából a hipotézis előfeltevéseinek valószínűsége csak korlátozottan – vagy egyáltalán nem – érvényesül?
- a közgazdasági megismerés csak abban az esetben szolgálhat értékes elméletekkel, ha azok állításai megfelelnek a valóságnak vagy a tényleges jelenségek megértését szolgálják, még akkor is, ha esetleg azok nem biztos, hogy teljes logikai szigorral vannak levezetve a korábbi előfeltevésekből?

A feltett kérdések főszerepet játszanak a közgazdaságtan metodológiai vitáiban. Kornai méltán világhírű könyvében [1971] ilyen kérdéseket boncolgatva tesz különbséget *logikai-matematikai tudományos elmélet* és *reáltudományi elmélet* között. Eszerint az első csoportba az „*axiómákból hibátlanul származtatható tételek vagy tételegyüttesek*” tartoznak, míg a másodikba olyan elméletek sorolhatók be, amelyek feladata „*a valóság változói közötti lényeges összefüggések rendszeres leírása*”, hozzátevé, hogy kizárólag olyan tételeket és megállapításokat tartalmazhatnak, „*amelyeket a valóságnak nem ellentmondó feltevésekből vezettek le, s maguk is a valóságot közvetlenül vagy közvetve, többé-kevésbé pontos közelítéssel tükrözik.*” [Kornai: 1971, 29.]. Kornai állásfoglalása világos: „*a közgazdaságtudomány nem logikai-matematikai tudomány, hanem reáltudomány, amelynek alapvető feladata a valóság megmagyarázása.*”[im. 31.]. A fenti logikából levonható következtetés is világos: az emberek gazdasági cselekvéseinek jellemzőit és bizonyos

² E viták részletes bemutatásának ugyan nem adhat helyet a tézisfüzet, de érdemes megjegyezni, hogy például Samuelson [1955] (1983) és (1963), Koopmans (1957), Nagel (1963) és Maclup (1978), munkái mértékadóan számítanak a fenti aspektusok bemutatásában.

szabályszerűségeit csak a közgazdasági reáltudomány figyelheti meg és írhatja le, és ez aligha helyettesíthető azzal a feltételezéssel, ami a logikai-matematikai döntéelmélet a „homo oeconomicus” ideáltípusának racionális és mechanikusan hedonista magatartásán nyugszik. A következtetés azonban még csak sugallni sem próbálják azt, hogy a matematikai-logikai közgazdasági elméletek ne lennének alkalmazhatók az ember gazdasági viselkedésének felkutatásában, inkább csak amellet törnek pálcát, hogy *a döntéelmélet modelljeinek kizárólagos alkalmazása nem pótolhatja a valós gazdasági cselekvést leírni próbáló közgazdasági reáltudományi elméleteket*, hiszen a döntéelmélet túlzott gyakorlata elvonja a figyelmet a gazdasági viselkedés tényleges és lényeges kérdéseiről, és a gazdasági jelenségek pontos leírásáról és magyarázatáról. Így a formális modellek tehát csak szükséges, de nem elégséges eszközei a közgazdasági megismerésnek. Ezt *Kornai* a matematikai közgazdaságtan „*álérettségének*” nevezi, mert úgy véli, hogy tudományunk a gazdasági cselekvések leírásakor „*túlságosan előrerohant a formalizálásban, a teoretikus struktúra kiépítésében, az érettség látszatát keltve – miközben elmaradt az érettség egyik fő kritériumának, a verifikálás követelményének a kielégítésében.*” Így szerinte „*az elvont elmélet kiépítésre végzett munka roppant méreteihez képest eltörpül mindaz, ami eddig a feltevések és megállapítások ellenőrzésére történt.*”[im. 38.].

7) A jelenben is jócskán dúló, a közgazdaságtani megismerés céljait, tárgyát és alkalmazott módszereket érintő metodológiai viták egyik sarkalatos vitapontja, hogy a közgazdaságtudomány legalább annyira társadalomtudomány, mint amennyire logikáját és módszertanát illetően hasonlít a természettudományokhoz. A társadalomtudományokban azonban szinte lehetetlen a tisztán oksági kapcsolatok értelmezése, így az itt alkalmazott módszerek elsősorban olyan következtetések levonására alkalmasak, amelyek nem azt mondják meg, hogy adott feltételek mellett milyen emberi cselekedetek és döntések fognak bekövetkezni, hanem inkább csak arra adhatnak választ, hogy az emberi cselekvések mögött milyen térben és időben formálódó motivációk és szándékok húzódnak meg. Kétségtelen, hogy e két felfogás néha súrlódásokként, néha azonban komoly ütközések mentén történő egymásnak feszülése tudományunk megismerési folyamatainak már kezdeti szakaszaitól érezhető volt. Persze ez messze nem azt jelenti, hogy már a genezistól kezdve két ellentétes táborra szakadva próbáltak utat törni a közgazdaságtan zászlóvivői. Inkább arról van szó, hogy az egyik felfogás az egyedi, elvont jelenségektől kívánt logikai úton, dedukcióval az általánosig és a valóságos világig eljutni, addig a másik tábor mindenekelőtt a valóságos világ

tényleges jelenségeinek megismerését szorgalmazta, amelyeken keresztül az egyedi is megérthetővé válik. Ráadásul mindkét táborban voltak olyan teoretikusok, akik a két szempont közelítésére, szintézisére törekedtek. Így például Walras fizikai közgazdaságtanának megítélésénél tudni kell azt is, hogy ő tudatosan egy hipotetikus világot vizsgált azzal a végső céllal, hogy fokozatosan olyan tudományos rendszert hozzon létre, amelyben majd az alkalmazott gazdaságtan és a társadalmi gazdaságtan is koherensen elhelyezhető lesz. [Jolnik, 1966, Blaug, 2001] Az persze más kérdés, hogy e szintetista célkitűzést még a mai követői is csak részlegesen voltak képesek beteljesíteni. Több, mint fél évszázaddal Walras törekvései után Keynes szerint még kritikus volt a helyzet: „(...) a mai „matematikai” közgazdaságtan túlságosan is nagy hányada pusztán kiagyalás, e modellek éppoly pontatlanok, mint amilyen elnagyoltak azok a kiindulásul szolgáló előfeltevések, amelyek lehetővé teszik e szerzők számára, hogy elveszítsék látókörükből a való világ komplexitását, és összefüggéseit a hivalkodó és értéktelen szimbólumok útvesztőjében.” [Keynes: 1936, 300].

- 8) Keynes gondolatai után ötven évvel is sok kritikus úgy gondolja, hogy a neoklasszikus elméletre felépülő mai mainstream közgazdaságtan matematikai apparátusa alapján inkább tekinthető a gazdaság természettudományának, mint a gazdasági természet, illetve az ember gazdasági természetének valódi reál- és humántudományának. Ennek azonban épp az a sajnálatos következménye, hogy az ember gazdasági viselkedésével kapcsolatos előfeltevések érvényességét illetően még mindig nem találhattuk meg a megfelelő magyarázó elméleteket. Talán azért nem, mert ez a probléma úgy tűnik, gödeli: *a neoklasszikus elmélet formális logikára felépülő analitikus modellje az egyénnel kapcsolatosan olyan állításokat és feltevéseket tartalmaz, amelyek e formális rendszeren belül se nem bizonyíthatók, se nem cáfolhatók.* Ugyanakkor tudományunkban mégis mind a mai napig uralkodik az a monolitikus szemlélet, amely a magyarázatokat egyetlen modellbe próbálja erőltetni, és a saját paradigmáján túl megfogalmazódó hipotéziseket eleve érvénytelennek, nem a tárgyhoz tartozónak, inadekvátnak bélyegzi.

Ennek a problémának a következményei két tekintetben is érezhetőek. Egyrészt *gátolja egy olyan közgazdasági metateória kialakulását, amely képes lenne a csillapodni nem akaró szakmai viták szélesebb gondolati keretéül fellépni, elősegítve a szakmai álláspontok közeledését.* Másrészt *megnehezíti újabb hipotézisek beépítését, és ami legalább ilyen fontos,*

a valóságnak gyakran ellentmondó hipotézisek kiszűrését és kiemelését. Mindezt azért fontos hangsúlyozni, mert a felvetés megalapozza a disszertáció talán legfontosabb hipotézisét:

4. főtézis *Az evolúciós megismerés képes lehet olyan metodológiai keret, illetve metateória formálására, amelyben az emberi természettel és az ember komplex gazdasági viselkedésével kapcsolatos újabb megismerések is beépülhetnek.*

A vizsgálat során – tézisszerűen - a következő megállapítások és következtetések születtek:

- 1) Az evolúciós elmélet a mindenható ész kritikájaként született meg. És bár gondolköre biológiai eredetű, általában azokat az elméleteket és tudományos ismereteket szokták evolúciós megközelítésűnek nevezni, amelyek a világban tapasztalt rendet, a természeti fejlődést és a társadalmi haladást a tudatos cselekvések nem szándékolt következményének tekintik. Az evolúciós teóriák további jellemzője, hogy *vizsgálódási tárgyuk időbeli változásainak okait vagy mechanizmusait is fontosnak tartják felkutatni* [Sheldrake,1989], *e változások okait endogén hatásokra vezetik vissza* [Witt, 2003], *illetve az egyszerűből és kézenfekvőből különféle szelekciós mechanizmusok hatására létrejövő bonyolult jelenségeket vizsgálják* [Vámos 2003]. Az evolúciós megközelítés egyre jobban terjed a pszichológiában, az etológiában – és főleg a humánétológiában -, valamint az emberi viselkedés által meghatározott bonyolult társadalmi jelenségeket vizsgáló diszciplínákban, s ezek között is elsősorban a közgazdaságtanban. Ennek oka Hayek szerint az, hogy *„a komplex jelenségek elméletének legjobb és nagy értékű illusztrációját alighanem a természetes kiválasztódás révén haladó evolúció darwini elmélete kínálja.”* [Hayek: 1967, 279]
- 2) Az evolúciós alapokon nyugvó tudományos megismerés abból indul ki, hogy *a komplex jelenségek nem követhetők abszolút számítási-logikai módon*, de megközelíthetők olyan módszerekkel, amelyeket még a természettudományok szigorú mércéin keresztül is hitelesnek fogadhatók el. [Vámos 2003, 332] Vagyis a logikailag követhetőségnek a határai kijelölik az abszolút bizonyosságok korlátait, viszont a használható közelítések eszköztára kitolhatja a hagyományos megismerés határait, hasznos ismeretek megszerzésére és alkalmazására ösztönözve a tudományos megismerésben résztvevőket.

- 3) A társadalomtudományokon belül megjelenő evolúciós gondolatok sok esetben *a hagyományos, pozitivistá tudomány szemlélettel szemben megfogalmazódó első lázadások voltak*, amelyek a társadalomtudományi megismerés nehézségeinek és a természettudományok által alkalmazott módszertantól való elhatárolódás tudatosítását tűzték ki legfőbb célként. Ebben az értelemben az evolúciós közgazdaságtant a komplexebb gazdasági-társadalmi jelenségek mintegy *holisztikusabb és komplexebb megközelítésű* paradigmájának kell értelmeznünk. További jellemzője, hogy a tudományos megismerés sokszor igen különböző, alapelvei és módszerei tekintetében meglehetősen heterogén irányzatokat foglal magába, ám abban a tekintetben a non-mainstream közgazdaságtanon belül mindenképpen a leghomogénebb megismerési kísérletnek – alternatív kutatási programnak – tekinthető, hogy *élesen és nagyon következetesen határolódik el a mai mainstream közgazdaságtan merev redukcionizmusával szemben.* [Solt: 2000].
- 4) Az evolúciós közgazdaságtan alapfeltevései az alábbiakban így foglalható össze [Boulding: 1981, ill. 1991, Dosi: 1991, László: 1991]:
- A társadalmi evolúció a *Homo Sapiens*-szel és annak azon különleges képességével kezdődik, hogy *mindig képes új dolgok kitalálására vagy megismerésére*,
 - *A gazdasági jelenségek mindig részei annak a társadalmi evolúciónak*, amelyet a biológiai-ökológiai evolúció és az intézményi, kulturális, politikai környezet formálódása egyaránt befolyásol.
 - *A gazdasági jelenségek természete nem mechanikus, hanem organikus*, ezért azok nem önmagukban, hanem csak interakciójukban, azaz *egymással alkotott kapcsolataikon keresztül érthetők meg*.
 - A társadalmi-gazdasági jelenségek megértésének kulcseleme a *folyamatos változás*, ami mikro-, mezo- és makroszinten egyaránt jelentkezik.
 - A változások vizsgálatánál *kulcsszerepe van a történelmi szemléletnek* és a történeti idő figyelembevételének.
 - *A gazdasági jelenségek evolúciója folyamatos*, de nem folytonos, *általános*, de nem univerzális, folyamatát tekintve pedig *irreverzibilis*.
 - *A gazdasági rendszerek nyitottak, komplexek, instabilak és nem egyensúlyiak*, s a változások sem az egyensúly irányába mutatnak.

- *A társadalmi-gazdasági evolúciónak nincs célja és kijelölt útja, folyamatát a természetes szelekció, és a véletlen variációk és mutációk irányítják.*
- *A gazdasági jelenségek megismerésének alapja nem a típusosság, hanem a folyamatosan is megújuló változatosság, ami a természetes szelekció alapja.*
- *A megújulást nem a racionalitás, hanem a kreativitás és a véletlen, a folyamatos tanulás, az innováció és a siker adaptáció táplálja.*
- *A piac nem csak önszabályozó mechanizmus, hanem a különbségeket, a spontán variációkat átörökítő mechanizmus is.*
- *A piac, mint spontán rend nem értelmezhető önmagában, csak társadalmi-kulturális és intézményi környezetben.*

- 5) Az evolúciós megközelítések és a darwini tanok újbóli reneszánsza az 1950-es évekre, a genetika forradalmian új felfedezéseivel egyidejűleg, és azokkal szorosan összekapcsolódva kezdett körvonalazódni egy olyan, homogénnek aligha nevezhető elméleti rendszerben, amit *neodarwinizmusnak* neveznek. És e kereteken belül kaptak helyet és egyre fontosabb szerepet azok az evolúciós megközelítések, amelyek *az embernek, mint társadalmi lénynek a természetét és viselkedésének alapvető mozgatórugóit próbálják feltérképezni*. Ezek a megközelítések abban a tekintetben közös nevezőre hozhatók, hogy egyöntetűen úgy vélik, a *darwini modell szilárd hátteret és kereteket nyújt az emberi viselkedési reakciók és a különböző társadalmi magatartásformák magyarázatához*.
- 6) Az emberi viselkedésnek olyan tudományos megközelítései azonban, mint a humán etológia, a szociobiológia vagy az evolúciós pszichológia amellet törnek pálcát, hogy az embernél vannak ugyan genetikai kódok, ám *az emberi viselkedést mégis más - kulturálisan meghatározott – magatartásformák is jellemzik*, amelyek nem a genetikai meghatározottságból következnek. Ezek a megközelítések tehát elvetik annak lehetőségét és esélyét, hogy a biológiai evolúció folyamatai, beleértve a genetikai variációt és a természetes szelekciót, képesek lettek volna mindazokat a kognitív képességeket megteremteni, amelyek a mai ember számára szükségesek ahhoz, hogy a megismerje a mindennapi életéhez nélkülözhetetlen technikai eszközöket vagy kialakítsa a szimbolikus kommunikáció és reprezentáció bonyolult formáit, és egyben képes legyen a mai világot

keresztül szövő bonyolult társadalmi szervezeteit és intézményeit létrehozni vagy működtetni. [Tomasello: 2002, 11.]

- 7) Mindegyik tudományos program kiindulási pontnak tekinti, hogy az ember, az emberi természet mibenléte az evolúció terméke, s így az embert mindenében biológiai-természeti lénynek kell tekintenünk, ugyanakkor felismerték és elismerték, hogy *az emberi viselkedés kialakulásában a másik főszerepet a társas (társadalmi) együttélés és a kultúra játssza*. Így megismerési törekvéseikben egy percig sem vélik dichotómikusnak a *nature-nurture*, az *ösztön-tanulás*, a *pszichés egység-kulturális diverzitás* vagy az *emberi univerziálék-kulturális relativizmus* stb. kérdésköreit, pusztán a tekintetben tettek esetleg különbséget az egyes megközelítésekben, hogy vajon a természeti – biológiai-genetikai – örökség vagy a kulturális-társas – szocializációs - környezet hangsúlyosabb-e az emberi természet kialakulásában.

- 8) A neoklasszikus és az ebből lepárolt mai mainstream emberkép elsősorban a tudományunk fejlődésének történeti determinációi révén azoknak a gazdasági jelenségeknek a vizsgálata során épül fel, amelyek elemi, atomi, piaci (stb.) szerveződési szinten értelmezhetőek, kikapcsolva hagyva ezzel a gazdasági cselekvések társadalmi-kulturális meghatározottságának mindennemű szerepét. E megközelítés mögött az a feltevés áll, hogy a piac – és ebből következően a gazdaság – egyensúlyi - vagy egyensúlyra törekvő - állapota jellemző, ezért az emberi természetnek is csak azokat az elemi és állandó mozgatórugóit kell feltételezni, amelyek segítségével a piaci mechanizmus és végső soron a piaci egyensúly létezése – megerősítésre és igazolásra lel. Az emberi természet – holisztikus és szintézisre törekvő – evolúciós megközelítései - olyan emberképet vázolnak fel, amelyek – úgy tűnik – képesek lehetnek a komplex gazdasági jelenségek mögött meghúzódó emberi cselekvések valós tartalmát megragadni, és ezáltal olyan magyarázó elméleti konstrukciókat nyújtani, amelyek majd életszerűbb modellekben ölthetnek testet a jövő közgazdasági megismerésében is. Az alábbi pontokban lehet megragadni azokat a különbségeket, amelyek a közgazdasági megismerés hagyományos és evolúciós perspektívájú emberképének feltevéseiben kirajzolódnak, és amelyek egyúttal az egész dolgozat legfontosabb mondanivalóinak sarokpontjait és esszenciáit is megfogalmazzák:

- Az emberi természet *fizikai* törvények mentén vizsgálható
- Az emberi természet *örök és változatlan*, az örök természeti törvényekből pedig – logikailag – levezethető
- Az emberi cselekvések *elemi* részeire bonthatók, és a *tipikus* viselkedésből lehet következtetni a komplex gazdasági jelenségekre
- A kultúra *nincs hatással* az emberi cselekvések alapvető mozgatórugóira, így figyelembevétele *torzítaná* a megismerést
- Az emberi döntések *individuális* szinten érdekesek, tanulmányozásuk pedig ezen a szinten szükséges
- Az egyén döntéseit kizárólag az *ész* vezérli, így azt kell feltenni, hogy a döntések *racionális* alapokon születnek meg
- Az egyéni döntések *tudatosak, logikailag jól strukturálhatóak* és *matematikai* formában kifejezhetőek
- Az egyén *minden információnak* birtokába juthat, így döntéseinek következményei is *kiszámíthatóak*
- A gazdasági viselkedés alapja az *önzés*, ami egyben a gazdasági dinamika legfontosabb megalapozója
- Az egyéni döntéseket a *haszonelv* vezérli, ám a hasznosság *abszolút* és *posztulált*
- Az emberi természet *biológiai* alapokon határozódik meg
- Az emberi természet evolúciós *változások* eredménye, és a környezeti változásokhoz való sikeres adaptációnak tekinthető
- Az emberi cselekvések csak *komplex* módon tanulmányozhatók, és az így levezetett gazdasági cselekvések *nem rendezhető típusokba*
- A kulturális evolúció területi és időbeli diverzitása *strukturálja* az emberi cselekvéseket, így azok figyelembevétele nélkülözhetetlen
- Az ember *társas lény*, így döntései vizsgálatánál nem lehet *társadalmi, szocializációs* környezetétől sem eltekinteni
- Az egyén döntéseit a *társadalom* és *kultúra* szálai szövik keresztül, így azokat *morális* és *érzelmi* aspektusok is determinálják
- Az egyéni döntések egy része *tudat alatti* szinten, genetikailag kódoltan és sokszor rosszul strukturált formában születik meg
- A döntések nagy részénél szerepe van a *véletlenségnek*, így azok következményeit csak *valószínűsíteni* lehet
- A gazdasági viselkedést és teljesítményt genetikailag rögzült viselkedésformák, így az *önzés* és *önzetlenség* egyaránt meghatározzák
- A hasznosság *relatív-* vagy *értelmezhetetlen* – kategória, mert

kategória, akárcsak a fizikában az energia

döntéseink a belénk íródott múltban értelmezett hasznosság elemeire is felépülnek

- Az egyén döntéseinél a *morális alapoktól el kell tekintetni*, mert nem fér össze az értékmentes tudományos megismerés követelményével.
- *A moralitás is az ember alapvető genetikai jellemzői közé tartozik*, így ennek megismerése az értékek keletkezésnek garanciáját nyújthatja.

Az emberi cselekvések evolúciós megközelítései sok újat nyújthatnak az új évezred közgazdaságtudománya számára. Hiszen a disszertációban bemutatott kutatási programok mind azt célozzák, hogy *általános magyarázó keretet* nyújtsanak saját tudományuk, és egyben számos társadalomtudományi diszciplína számára. Holisztikus és nem titkoltan szintézisre irányuló törekvésekben nem csupán a biológiai adaptáció természetére fókuszálnak, hanem annak magyarázatára is kísérletet tesznek, hogy a viselkedés miként változik meg specifikus ökológiai és kulturális feltételek között, és az emberi evolúció során hogyan és milyen módon kombinálódnak a környezeti és a genetikai tényezők.

Ugyanakkor az evolúciós interpretáció is maximálisan tisztában van a tudományos megismerés egyik alapszabályával, miszerint a tudósnak, a megismerőnek elméletalkotási törekvései során a lehető legkevesebb számú elemet kell tudnia felhasználnia, amikor modellezni kívánja azt a jelenségbirodalmat, amit vizsgálatai tárgyaként jelölt ki magának. Ugyanakkor felveti és számos igazolást is ad egyben arra vonatkozóan, hogy a tudományos megismerés világosságának és valóságtartalmának követelményei sajnos sokszor komplementer viszonyban állnak egymással. Ezért a holisztikus és szintetizáló törekvéseiben elsősorban arra törekszik, hogy métateóriái modellbe rendezésekor a mindkét elvnek való megfelelés követelményét egyaránt szem előtt tudja tartani.

Az evolúciós gondolkodás tehát nem eltávolodni akar minden korábbi redukcionista megismeréstől, hanem inkább szintézist próbál teremteni a tudományokra jellemző hagyományos szemlélettel. Így egyrészt *kettős leírásra* törekedve egy-egy jelenségcsoport magyarázatát mind alsó – elemi, atomi, genetikai, molekuláris, piaci stb. –, mind felső – társadalmi, kulturális, kozmikus, nemzetgazdasági stb. - szerveződési szinteken egyszerre próbálja különböző modellekben megadni. Másrészt ugyanúgy *logikai átjárhatóságot* kíván

biztosítani az egyes szintek között, mint a korábbi megismerési kísérletek az egy szerveződési – vizsgálati - szinteken belül. Harmadrészt pedig *transzformativitásra* törekszik, vagyis olyan tudományos nyelvezet kialakítására, amelyek a logikai átjárhatóság bizonyítása során az egyes szerveződési szinteken alkalmazott magyarázatok szemantikai egyenértékűségét és egymásnak való megfeleltethetőségét biztosítaná. Mindezek alapján úgy vélem, a közgazdaságtan sokat nyerhet azzal, ha utat enged az alternatív tudománysemléletek érvényesülésének, és legfőképpen az emberi viselkedést és a komplex társadalmi-gazdasági cselekvéseket evolúciós megközelítéssel interpretáló kutatási programok bemutatóságának.

Az értekezés témakörében megjelent publikációk.

Hausmann Péter [2003]: Az arctalan személyiség rémképe a modern fogyasztói társadalmakban.

In: Barancsik-Oroszi-Varga (szerk.): Tanulmánykötet Zinhaber professzor emlékére.

Pécsi Tudományegyetem, Pécs. 35-44. o.

Hausmann Péter [2007]: Thorstein Veblen és az evolúciós közgazdaságtan – egy új emberkép megalapozásának kísérlete. In: *Közgazdasági Szemle, LIV. évf. November. 1012-1024. o.*

Hausmann Péter [2007]: Vázlat a közgazdaságtan emberképéről kritikai nézőpontból.

In: *Rappai G. (szerk.): "Egy életpálya három dimenziója - Tanulmánykötet Pintér József emlékére" PTE KTK Pécs, 2007.. 166-181. o.*

Hausmann Péter [2007]: 150 éve született Thorstein Veblen, a marketingtudomány első professzora - Adalékok a fogyasztói viselkedés vebleni interpretációjához

In: *Marketing&Management. Lektorált és közlésre elfogadott tanulmány.*

Elküldött és megjelenésre váró tanulmányok:

Hausmann Péter: Vázlat Somló Bódog evolúciós gazdaságfilozófiájáról. (elküldve a Filozófiai Szemlébe)

Hausmann Péter: A Janus-arcú Homo Oeconomicus: Adam Smith emberképe evolúciós perspektívából. (elküldve a Magyar Tudományba)

A tézisben hivatkozott irodalmak jegyzéke

- Barnes, B.-Bloor D. [1982]: *Relativism, Rationalism and the Sociology of Knowledge*.
In: Hollis, M.-Lukes, S (eds.): *Rationality and Relativism*. Oxford: Basil Blackwell.
A hivatkozások alapja (1998): Relativizmus, racionalizmus és tudásszociológia.
In: Laki (szerk): *Tudományfilozófia. Osiris kiadó. Láthatatlan Kollégium. 189- 207. o.*
- Barnes, B.-Bloor D.-Henry J. [1996]: *Scientific Knowledge. A Sociological Analysis*.
Athlone. London.
A hivatkozások alapja: (2002): A tudományos tudás szociológiai elemzése.
Osiris kiadó, Budapest.
- Blaug, M. (2001): *No History of Ideas, Please, We are Economists*.
In: *Journal of Economic Perspectives, Winter, 15. 1. 145-164. A hivatkozás alapja:*
Blaug, M (2003): Elméletörténetet ne! Közgazdászok vagyunk!
In: Bekker Zsuzsa (szerk): *Tantörténet és közgazdaságtudomány. 233-256. Aula kiadó, Bp.*
- Boulding, K. E. (1969): *Economics as a Moral Science*.
In: *American Economic Review*.
A hivatkozás alapja: Boulding, K. (1993): *A közgazdaságtudomány mint erkölces*.
In: Kindler J. – Zsolnai L. : *Etika a gazdaságban. Kereban kiadó, Budapest. 65-83.*
- Boulding, K. E. (1981): *Evolutionary Economics*.
Beverly Hills, Sage Publications
- Boulding, K. E. (1991): *What is Evolutionary Economics?*
In: *Journal of Evolutionary Economics, 1. 9-17.*
- Becker, G. (1976): *Altruism, Egoism and Genetic Fitness: Economics and Sociobiology*.
In: *Journal of Economic Literature. 817-826.*
- Campbell, D. T. (1974): *Evolutionary Epistemology*.
In: Schlipp, P. A (ed): *The Philosophy of Karl Popper. La Salle, III. Open Court, 413-463*
- Coase, R. H. (1988): *The Firm, the Market, and the Law*.
University of Chicago Press, Chicago, Illinois.
- Dosi, G. (1991): *Some Thoughts on the Promises, Challenges and Dangers of an „Evolutionary Perspective”*
In *Economics*.
In: *Journal of Evolutionary Economics, 1. 5-7.*
- Elias, N. (1999): *A szociológia lényege*.
Napvilág kiadó, Budapest.
- Feyerabend, P. (1975): *Against Method: Outline of Anarchistic Theory of Knowledge*.
London: New Left Books.
- Friedman, M. (1953): *The Methodology of Positive Economics*.
In: *Essays of Positive Economics. The University of Chicago Press, Chicago, 4-43.*
Magyarul: *A pozitív közgazdaságtan módszertana.*
In: *Friedman, M. (1986): Infláció, munkanélküliség, monetarizmus.*
Közgazdasági és jogi könyvkiadó, Budapest, 17-50.
- Gellner, E. (1964): *Thought and Change*.
London, Weidenfeld & Nicolson.
- Hámori Balázs (1998): *Érzelemgazdaságtan*
Kossuth kiadó, Budapest.
- Hardin, G. (1968): *The Tragedy of the Commons*.
In: *Science, 162. 1243-1248.*
- Hayek, F. A. v (1967): *The Theory of Complex Phenomena*.
In: *Hayek, F. A. von: Studies in Philosophy, Politics and Economics. Routledge, London. 22-42*
A hivatkozás alapja: Hayek, F. A. von (1995): A komplex jelenségek elmélete.
In: *Piac és szabadság. Válogatott tanulmányok. KJK, Budapest. 270- 291.*
- Hesse, M. [1980]: *The Strong Thesis of Sociology of Science*.
In: *Revolutions and Reconstructions in the Philosophy of Science, Harvester Press. 29-60.o*
Magyarul (1999): *A tudományozsziológia erős tétele*
In: *Forrai-Szegedi :Tudományfilozófia. Szöveggyűjtemény. 447-470. o. Áron kiadó, Bp.*
- Hild Márta (2002): *A közgazdaságtan módszertanáról*.
In: *Bekker Zsuzsa (szerk.): Alapművek, alapirányzatok. Aula kiadó, Budapest. 529-538. o.*
- Hutchison, T (1938): *The Case for Falsificationism*.
In: *De Marchi, N (ed): The Popperian Legacy in Economics.*
Cambridge: Cambridge University Press. 169-181.

- Keynes, J. M. [1936]: *The General Theory of Employment, Interest, and Money*.
A hivatkozások alapja: Keynes, J. M. (1965): *A foglalkoztatás, a kamat és a pénz általános elmélete*. KJK. Kiadó, Budapest.
- Kornai János (1971): *Anti-equilibrium. A gazdasági rendszerek elméletéről és a kutatás feladatairól*. Közgazdasági és jogi könyvkiadó, Budapest.
- Langlois, R. N. (1986): *The New Institutional Economics: an Introductory Essay*.
In: Langlois, R. N (szerk): *Economics as a Process. Essays in the New Institutional Economics*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Luhmann, N. (1992): *The Direction of Evolution*.
In: *Haferkamp, H.-Smelser, N.J (eds): Social Change and Modernity Berkeley-Los Angeles, University of California Press. 279-293.*
- Kelemen János (1977): *A nyelvfilozófia kérdései*.
Akadémiai kiadó, Budapest.
- Magyari Beck István (2000): *A homo oeconomicustól a homo humanusig*.
Aula kiadó, BKÁE, Budapest.
- Marcuse, R. (1964): *One-Dimensional Man*.
Routledge and Keagen Paul Ltd.
- Márkus György (1992): *A „rendszer” után: a filozófia a tudományok korában*.
Akadémiai székfoglaló. Akadémiai kiadó, Budapest.
- Mirowski, Ph. (1984): *Physics and the „Marginalist Revolution”*
In: *Cambridge Journal of Economics*. 1984, 8. 361-379.o.
- Nagy Aladár (1997): *Az „értelmező közgazdaságtan” (Interpretive Economics) alapjai*.
Miskolc.
- Pléh Csaba (1999): *Interakciós és narratív identitás*.
In: *Magyar Pszichológiai Szemle, 54. szám. 25-34. o.*
- Polányi Károly (1946): *Origins of Our Time. The Great Transformation*.
Victor Gollancz Ltd., London.
A hivatkozás alapja: Polányi Károly (1997): A nagy átalakulás. Mészáros Gábor kiadása.
- Popper, K. R. (1972): *Objective Knowledge: An Evolutionary Approach*.
Oxford: Clarendon Press. Robbins, L (1932): *An Essay ont he Nature and Significance of Economic Science*. Macmillan and Co, London.
- Popper, K. R.(1976): *Unended Quest. An Intellectual Autobiography*
Fontana/Collins. Glasgow.
- Prigogine, I (1989): *The Philosophy of Instability*.
In: *Futures. 4.*
- Prigogine, I. – Stengers, I. (1985): *Order Out of Chaos*.
Flamingo, Glasgow.
- Schumpeter, J (1954): *History of Economic Analysis*.
Allen & Unwin Ltd. London. (A hivatkozások alapja az 1997-es változatlan kiadás.
Routledge: London.)
- Sen, A. (1992): *On Ethics and Economics*.
Blackwell Publishers. Oxford UK. & Cambridge USA
- Sheldrake, R (1989): *The Presence of the Past*.
Fontana/Collins
- Shubik, M (1971): *The Dollar Auction Game: A Paradox in Noncooperative behavior and Escalation*.
In: *Journal of Conflict Resolution. 15. 109-111.*
- Simon, H. (1947): *Administrative Behavior*.
Macmillan, New York.
- Simon, H. (1982): *Korlátozott racionalitás. Válogatott tanulmányok*.
Közgazdasági és jogi könyvkiadó, Budapest
- Solt Katalin (2000): *Gondolatok az evolúciós közgazdaságtanról és a vállalatelméletéről*.
In: *Evolúció és közgazdaságtan. Tudományos füzetek. IV. kötet. Széchenyi István Egyetem, Győr.103-117*
- Sperber, D. (2000): *A kultúra magyarázata*
Osiris kiadó, Budapest.
- Stigler, G. J (1982): *The Economist as Preacher*.
Basil Blackwell, Oxford.
- Vámos Tibor (2003): *Bonyolultság, filozófia, spekuláció és tudományos következetesség*.
In: *Magyar Tudomány, 3. szám. 332-335. o.*
- Veblen, T. (1898): *Why is Economics not an Evolutionary Science?*
In: *Quaterly Journal of Economics, 12. N3. 373-397. o.*

- A hivatkozás alapja: (1919): Why is Economics not an Evolutionary Science?
In: The Place of Science in Modern Civilization and Other Essays. New York: B.W. Huebsch. 56-81.
- Veblen, T. [1899] (1975): A dologtalan osztály elmélete.
Közgazdasági és jogi könyvkiadó, Budapest.
- Weber, M. (1982): A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme.
Gondolat kiadó. Budapest.
- Witt, U. (2003): Gondolatok az evolúciós közgazdaságtan jelenlegi helyzetéről.
In: Evolúció és közgazdaságtan. Tudományos füzetek. IV. kötet. Széchenyi István Egyetem, Győr. 5-29.